

A SZÉKESEGYHÁZAK

A székesegyházaknak egy meghatározott helyre való építését egyház-közigazgatási motívumok mellett más megfontolások is indokolják. A csanádi székesegyház építését az ősi keresztény hagyományok és a hit is javasolta. A török hódoltság alól való felszabadulás után a katolikus hívők nagy része Bánság délibb részére koncentrálódván, az egyház-közigazgatási főmotívum miatt a lelkiéletet irányító központ Temesvárra tevődött. De az új katedrális kijelölésénél a csanádi ősiséget szem előtt tartva, a középkori Szent György templomot választották székesegyháznak. Ez a templom azonban a történelem folyamán annyi viszontagságon ment át, hogy már hiányzott belőle a székesegyházakat jellemző monumentalitás, ezért csak átmenetileg használták és egy új katedrális, a dómot építették.

Csanád (Urbs Morisena, Marosvár) 1030-ban a Gellért-legendában is szerepel. 1724-ig püspöki székhely volt. Bánság ősi székesegyháza a csanádi vártemetőben lévő Keresztelő Szent Jánosról nevezett templom volt (1002-1028-ig). 1868-ban az új plébániatemplom építésénél megtalálták a fundamentumát és méreteit (20x12).

Ez a katedrális kicsi lévén, Szent Gellért új székesegyházat épített Szent György tiszteletére 1036-42-ben. Ezt a templomot IV. Béla (1236-70) a tatárjárás után (1241), Erzsébet királynő, Nagy Lajos anyja, pedig 1345-ben betegségéből való csodás felépüléséért újjáépítette.⁶¹ Oltárai a templom történetének virágzó korszakáról tanúskodnak.

A legöregebb a Boldogságos Szűz Mária és Szent Adalbert oltára (1393), majd sorra következik Szent Jakab (1400), Szent Erzsébet (1402) az elhunyt hívek oltára (1412), Szent Katalin (1412), Szent Kristóf (1412), Szent Dorottya (1419), Szent Orsolya (1427), Szent Gergely (1434), Szent Balázs (1456) oltára.⁶² A templom bejáratánál egy nagy vaskarika lógott, hogy az üldözöttek, megfogva azt, megmeneküljenek. A székesegyház cintermében a Mindenszentek-kápolnája állott.

1514-ben Dózsa György a csanádi templomokat felégette s Csáki Miklós püspököt fejfel lefelé karóba húzatta. De az új püspök Csaholy Ferenc (1514-1526) csakhamar mindent újjáépíttetett. Sajnos, a törökök 1552-ben az egész várost újra

---

61 Az Erzsébet királyné nevéhez köthető építkezéseket Borovszky Samu VI. Kelemen pápa okleveleinek tanúsága alapján az 1340–1345. évekre tette. BOROVSZKY 1897. 87, 95. Ugyanerre a következtetésre jutott Juhász Kálmán is. JUHÁSZ 1946. 39–40, 45–46, 64–66. Továbbá feltételezte, hogy a templom felszentelésének és Szent Gellért ereklyéinek átvitelének ünnepségeit éppen Gellért vértanúságának háromszázadik évfordulóján (1346. szeptember 24.) tartották. JUHÁSZ 1946. 66. Jóllehet a nagyobbik Gellért legenda Erzsébet özvegy királyné csodás gyógyulása és a csanádi egyház azt követő felújítása időpontjaként az 1361. évet adja meg. SRH II. 506. Dávid Katalin ezt a legenda által közölt időpontot vette át. DÁVID 1974. 23. (GTP)

62 A középkori csanádi székesegyházból még további négy oltár ismeretes, úgymint Szent Mihály arkangyal, Szent György vértanú, a Szentkereszt és a Szentháromság oltára. JUHÁSZ 194. 87–88. Természetesen az oltárok okleveles említései nem tükrözik híven az alapítások sorrendjét. Egyedül a Keszi Balázs solymosi várnagy által alapított Szent Balázs vértanú oltárának alapítása ismert pontosan: 1456. május 31. Az alapítványt tartalmazó oklevél jelzete a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében: DL 15076. (GTP)

elpusztították, s a püspöki székesegyházat is lerombolták.⁶³ A török uralom idején a csanádi püspökök egyházmegyéjüket Szegedről kormányozták.⁶⁴ Az 1698-ban felszabadult csanádi püspökség székhelyét 1724-ben Temesvárra tették át.⁶⁵

A csanádi székesegyház a bánsági kereszténység ősi tűzhelye. Innen sugárzott e tájra az ősi áhítat. Történetének folyamán a vértanuk sorsában részesült: sokszor felgyújtották, megsemmisítették. De nemcsak a belőle kiáramló hit, hanem a kereszténység jelképe, Szent Gellért kőkoporsóján a bizánci kereszt is megmaradt. Minden látszólagos megsemmisülése ellenére is, az ősi katedrális ott áll láthatatlanul ősi helyén, mintegy kiégett csillag, mely energiáját szétárasztotta a szakrális térbe s most kiégve is tovább hirdeti a teremtes nagyságát, és a Teremtő dicsőségét. Küldetése szerint magát kiüresítette, mint a világ Megváltója. Szent Gellért egyházát nem csodálhatjuk ősi köveiben, mint a pompás dómokat, de megcsodáljuk a szellemét, mely oly színesen, oly sokrétűen ragyog.

A (temesvári) Szent György templom a XVIII. században feltárt alapjaiból ítélve, egy Árpád-kori kápolna helyén épült Róbert Károly idejében, ahol ma a „kis Bega” kereskedés van. A Róbert Károly-féle, a pápai tizedjegyzékben is említett templom arról nevezetes, hogy ebben szentelték fel és erősítették meg hivatalában 1323. január 21-én Csanád István választott egri püspököt.⁶⁶ A török időkben mecset lett. A felszabadulás után a jezsuitáknak adták át a mellette lévő területtel együtt, melyen négy török épület állott. Ezek helyén épült 1730-ban a jezsuiták missziós háza. A rend a lelkészi hivatal mellett 1725-től gimnáziumot is vezetett. A mecsetből épült templomot „ad Sanctam Mariam Serenam” címére szentelték fel, mert Temesvár ostromakor 1716-ban, mikor máshelyt vihar, itt az ostromlóknak kedvező, derült idő volt: ez elősegítette a keresztények győelmét. A Szent György templom a dóm megépítése előtt székesegyház volt. A jezsuiták

63 Csanád városának és egyházának pusztulása, a Mohácsot követően kialakult polgárháborús helyzet miatt, már jóval 1552 előtt kezdetét vette. 1529 szeptemberében Török Bálint fosztotta ki a csanádi székesegyházat. BOROVSKY 1896. 167. Majd 1550 szeptemberében Petrovics Péter temesi főispán Cserepovics Miklós nevű, szintén rác, vezére ostromolta meg Csanádot. A rákok előbb a falakon kívüli várost, majd magát a várat is felégették. A több hetes ostrom alól végül a Fráter György által küldött és Varkocs Tamás váradi várparancsnok vezetésére bízott sereg mentette fel a védőket 1550 októberének közepén. BOROVSKY 1896. 180–182. Ami a törököket illeti, 1551. szeptember 28-án puskaelövés nélkül, szabadelvonulást garantáló szerződés fejében adta át a részükre Csanádot a kis létszámú, magára maradt őrség. 1551. november 28. körül a magyarok visszafoglalták ugyan a várost, de Temesvár 1552. július 27-i eleste után nem sokkal ismét török kézre került Csanád. Ezt követően a magyaroknak csak 1595 és 1597 végén sikerült, hasonlóan rövid időszakra, felszabadítani a várost. A törökök a székesegyházat mecsetté alakították át, amelyet 1701-ben a várat – az 1699. évi karlócai békeszerződésben foglaltaknak megfelelően – puskaporral felrobbantó osztrák tisztek romboltak le, mivel azt tisztán török eredetűnek vélték. Ld. BOROVSKY 1896. 187–189., BOROVSKY 1897. 78–79, 88, 189., CSELEBI 1904. 6., CSELEBI 1908. 222. (GTP)

64 Ez a megállapítás csak az 1702 és 1724 közötti időszakra igaz. (GTP)

65 A csanádi püspökség területét valójában csak 1718-ban foglalták vissza. (GTP)

66 A szerző itt minden bizonnyal Telegdi Csanádra (*1280 k., †1349) gondolt, az Ajtonyt legyőző Csanád azon, talán leghíresebb, leszármazottjára, aki a váradi székeskáptalan éneklő- (1295), majd olvasókanonokja (1306), végül prépostja (1318–1322), emellett a királyi udvari kancellária vezetője volt, 1323-ban egri püspök, majd végül 1330-ban esztergomi érsek lett. Károly Róbert temetésén ő mondta a gyászbeszédet, I. Lajost pedig ő koronázta meg. Mint az új uralkodó egyik legbizalmasabb tanácsadója, 1343-ban és 1347-ben a király távollétében ő kormányozta az országot. Telegdi Csanád életpályájára ld. BUNYITAY 1883 II. 36–40., BOROVSKY 1896. 84–85., CSUKOVITS Enikő: Telegdi Csanád. In: KMTL 665., PETROVICS 1991, PETROVICS 2008. 78–83. 1323. január 21-én csak az egri püspöki székhelyben való megerősítése történt, felszentelésére csak két nappal később került sor. PETROVICS 2008. 83. (GTP)

1754-ben egy új templomot kezdtek építeni, de 1769-ben abba maradt az építés, a rendet pedig 1773-ban megszüntették. A templomot 1914-ben városrendezés miatt lebontották. Mint érdekes dokumentumot jegyezzük ide e templom három harangjának feliratát:

1. Dum pia Pleiades Virgo compescit ad Urbis,
Caesari inaccessae moenia sternit iter.
2. Dum colit in castris Myster Te Borgia ad aram,
Dedicat Eugenio haec Moenia Luna Duci.
3. Quam truculenta choros Superis invisita peremit,
Hoc iterum Emmanuel vivit in aere niger.

A temesvári Szent György egyház a kontinuitás jelképe: a török időkön átvezető lánc, amely összeköti a bánsági középkort a török megszálláson át a felszabadulás utáni barokk korszakkal. Ebből a katedrálisból indul ki a bánsági barokk szellem, mely magába olvasztotta a török idők miatt kiesett reneszánszot is, hogy egy sajátos bánsági stílust hozzon létre. A Csanádról örökölt Szent György-kultuszhoz, a török feletti barokkos ujjongáshoz egy sajátoságos temesvári motívum csatlakozott: az „ad Mariam Serenam” eszméje, melyben mint Dózsa halálánál a bánsági néphit természetfeletti megnyilvánulást látott, s ezzel a temesvári barokk áhítat sajátos szint nyert.

A török kiűzése után katonai kormányzat őrködött a rendre Temesváron. Szinte logikus következménye volt ennek, hogy lelkiélet vezetésére is Krisztus katonáit, a jezsuitákat telepítették ide. A katonai kormányzat alatt katonai fegyelemre volt szükség a lelkiéletben is. Ezt a fegyelmet ápolták a jezsuiták. A hadsereg pompaszeretete és a jezsuitáknak a testi életet is szem előtt tartó színes szertartása a barokk adottságait elmélyítette, s hozzájárult a sajátos bánsági barokk kialakulásához, amely nemcsak a pompás építkezésekben, hanem az áhítat gyakorlásában is megnyilvánult. S ez az áhítat a jezsuiták templomához, Szent György egyházához kötődött.

A török időkben Evlia Cselebi ittjártakor (1660) négy mecset volt a belvárosban, és öt a külvárosokban; mecset volt a bosnyák templom, a Szent Katalin és Szent György templom is.⁶⁷ Az átalakított templomokra felkerült a kegyetlenség jelképévé vált félhold. De a felszabadulás után a szenvedés és győzelem jele a kereszt visszakerült régi helyére, igazolva, hogy isteni erő irányítja nemcsak a világ fizikai, hanem történelmi rendjét is. A kilenc félhold után újra a kereszt fényre ragyogta be a székesegyházat, s a mocsarakba szorultak újra templomukba gyűlhetek hitük szabad megvallására. A félholdnak főleg nemzeti jellege van, a kereszt az isteni kegyelem, a lelki és testi zsarnokság feletti győzelem jelvénye. Krisztus keresztje a hűség és adott szó záloga, a félhold a békekötés után is többször próbálkozott a bánsági keresztények újbóli leigázásával: 1788 és 1791-ben újból felégette Krassó-Szőrény templomait. Ahogy nem tartották meg Losonczy Istvánnak adott szavukat 1552-ben, ugyanúgy megszegték a Savoyai Jenővel kötött szerződésüket is.

⁶⁷ CSELEBI 1904. 12–13. (GTP)

A barokk kor művészete megfelelt a Trienti zsinat utáni katolicizmus új szellemének, melynek terjesztője a Jézus Társaság volt. A templomok architektúrájának kiegészítője a szobrászati, festészeti dísz. A nagyméretű oltárokon nagy szobrok foglalnak helyet. A festészet a kupolára és a mennyezetre szorítkozik, mert a falakat oltárok és kápolnák foglalják el. Miként az építészet és a festészet is olasz eredetű volt. A török veszedelem után megindult gazdag építészeti tevékenység nagymértékben érvényesült Temesváron is. E művészet egyik legjelesebb mestere, a temesvári dóm tervezője, Fischer von Erlach.

A dóm építése VI. (magyar királyként III.) Károly fogadalma volt. Alapkövét Báró Adalbert von Falkenstein csanádi püspök, Mercy kormányzó közeli rokona tette le 1736-ban. Az építkezés a török háború miatt késett, ugyanis 1738-ban a török újból áttette a háború színhelyét Bánságba, s vele együtt jött a pestis. Falkenstein halála után (1739. szeptember 27.) utódai: Nicolaus Stanislavich (1740-1750) és gróf Anton Engel von Wagrein (1750-1777) alatt folyik az építés. (Mint érdekességet jegyezzük ide, hogy a templom padozatához Kelheim-ből hoztattak 3000 kockakövet.) A templom alaprajza kettős kereszt, amelyet III. Béla (1173-96) óta a csanádi püspökök címerükben viselnek.⁶⁸ A templom mérete 55x22 m. A front olyan magas, mint amilyen széles. A kupola hiányzik. Hatszögű befejező falánál a kriptához vezető előépület kapcsolódik. A falakon négyszögű elemek váltakoznak pilaszter párokkal. A várépítésnél is dolgozó Kaspar Dissel építész szem előtt tartotta a várépítésbe való struktúrát is. A mérnökei egyébként Karl Alexander Steinlein és Johann Theodor Kostka voltak. A munkát kezdetben Clemens Rossi kanonok és Franz Leopold Hernögger irányította. Dissel mellett, mint építőmester Johann Lechner kőműves mester dolgozott. A dóm oltárai ión oszlopok: a főoltáron a Szentháromság, mellette Borromei Károly és Szent Teréz szobrai (VI. [III.] Károly és Mária Terézia emlékére). A főoltár Szent György képét Michael Angelo Unterberger tiroli mester festette.⁶⁹ Belső berendezéseinek értékei közé tartozik a 24 mutációs, és 56 regiszteres orgonája. A dómot 1754 szept. 8-án szentelték fel. Gróf Perlas, az akkori közigazgatás elnöke, a dómról és felszenteléséről részletesen beszámolt Mária Teréziának.⁷⁰

Az új székesegyház a jezsuiták Szent György egyházának szellemében irányította a lelkiéletet a katona adminisztráció területén. Mint a bánsági katolicizmus kezdetén, az állam most is messzemenő segítséget nyújtott a bánsági katolicizmusnak. A török elleni harcokban nagy szerepe volt a katonaság hitének. Ezt szimbolizálja az új dóm is több jellegzetességével. Maga az építkezés az alacsony tornyokkal, a székesegyház emléktáblái, az istentiszteletek katonás rendje, mind a keresztény áhítattal átjárt katonai szellemet sugározta. A dóm katonás jellege nyilvánult meg az 1848-as harcok idején is, amikor a város lakói ide menekültek az agyúadások elől.⁷¹

68 Ez az elképzelés kissé erőszakolt, mivel a csanádi püspökök – főként a középkoriak – címerei közül csak kevés ismert, és azokban sem található nyoma kettős keresztnek. (GTP)

69 Unterbergerre lásd: Roos 2010. 190-196, 226. A nevezett főoltárkép: Roos 2010. 193. (GTP)

70 Ld. Roos 2010. 184. (GTP)

71 Ld. SZEKERNYÉS 2005.